

Anna Matuchniak-Mystkowska,
Jan Mystkowski, Piotr Stanek

Niewola i nadzieja. Korespondencja wojenna Andrzeja i Krystyny Mystkowskich

Wydawnictwo: Centralne Muzeum Jeńców Wojennych,
Opole 2018, 428 s., il.

W 2018 r. Centralne Muzeum Jeńców Wojennych (CMJW) opublikowało książkę autorstwa Anny Matuchniak-Mystkowskiej, Jana Mystkowskiego i Piotra Stanka pt. *Niewola i nadzieja. Korespondencja wojenna Andrzeja i Krystyny Mystkowskich*. Jest to kolejna pozycja, wydana w serii wydawniczej „Jeńcy wojenni 1939–1945. Fakty. Dokumenty. Sylwetki”, realizowana przez Muzeum w latach 1990–2002, stworzona przez Czesława Wawrzyniaka, ówczesnego dyrektora tej placówki. Jej celem jest popularyzowanie znanych faktów i dokumentów, dotyczących losów polskich jeńców wojennych w latach II wojny światowej, którzy jako żołnierze dostali się do niewoli niemieckiej i sowieckiej oraz ukazywanie sylwetek twórców kultury i sztuki, przedstawicieli nauki i oświaty, działaczy społeczno-politycznych.

Omawiana książka jest obszerną monografią, której treść stanowi korespondencja wojenna małżonków, listy wysyłane z obozów oficerskich – Oflagu II B Arnswalde (Choszczno) i Oflagu II D Gross Born (Borne Sulinowo) i listy przesyłane do tych obozów z okupowanej Polski. Jest unikatowym, jedynym pełnym zachowanym zbiorem, liczącym ok. 500 listów, kart pocztowych, druków i nalepek *Kriegsgefangenenpost*, znajdującym się obecnie w archiwum CMJW, w całości zamieszczonym w tytułowej pracy, poddanych analizie, opisanym historycznie i socjologicznie. Publikacja spełnia wymogi książki o charakterze naukowym, gdyż zamieszczone w niej listy, które są źródłami epistolarnymi, poddane zostały krytycznej analizie i naukowej wierności faktom. Listy są trwałym śladem działalności człowieka w określonych warunkach społecznych – w tej publikacji, w niewoli niemieckiej i okupowanej Polsce w czasie II wojny światowej.

Anna Matuchniak-Mystkowska jest profesorem socjologii na Uniwersytecie Łódzkim. Prowadzi badania naukowe z zakresu socjologii kultury, socjologii sztuki, socjologii wizualnej, socjologii historycznej. Umiejętnie wykorzystuje metody

i techniki badacze stosowane w różnych dziedzinach nauk społecznych i humanistycznych. W ostatnich latach opublikowała dwie monografie, poświęcone analizie socjologicznej niemieckich obozów dla oficerów podczas II wojny światowej. Pierwsza z nich, książka zatytułowana *Za drutami oflagów. Studium socjologiczne* (Opole 2014) jest socjologiczną analizą jenieckich obozów dla oficerów pod względem przestrzennym, organizacyjnym i kulturalnym. Druga książka *Za drutami oflagów. Jeniec wojenny 613/X A* (Opole 2016) – analizą unikalnego prywatnego archiwum kilkuset listów i fotografii przesyłanych „z obozu i do obozu” jenieckiego, która ukazuje życie polskiego oficera w niewoli, stanowi zawężenie, ale i pogłębienie tematu podjętego w pierwszej książce. Pierwsza z nich ma charakter ogólny, druga jest studium przypadku, pozwalającym na generalizacje biograficzne, historyczne i socjologiczne. Obydwie książki zostały wydane przez CMJW. Te monografie są pierwszymi publikacjami socjologicznymi, dotyczącymi problematyki jenieckiej i stanowią komplementarną całość.

Anna Matuchniak-Mystkowska – autorka dwóch pierwszych książek jest współautorką publikacji *Niewola i nadzieja. Korespondencja wojenna Andrzeja i Krystyny Mystkowskich*. Współautor, Jan Mystkowski, jest synem bohatera niniejszej pracy, por. Andrzeja Mystkowskiego. Jako „badacz rodzinny” wybrał, opracował i opisał fotografie oraz sporządził komentarze do listów wykorzystanych w tej pracy oraz w przytoczonych powyżej publikacjach A. Matuchniak-Krasuskiej. Piotr Stanek to doktor nauk humanistycznych – historyk i muzealnik, kierownik Działu Naukowego CMJW, czołowy badacz dziejów polskich jeńców w czasie II wojny światowej, autor wielu publikacji z zakresu problematyki jenieckiej, m.in. książek: *Przystanek Lamsdorf. Powstańcy warszawscy w obozie jenieckim Stalag 344* (Opole 2015) i *Wrześniowy epilog. Żołnierze Wojska Polskiego w obozach Lamsdorf* (Opole 2017).

Publikacja *Niewola i nadzieja...* jest obszernym studium historycznym i socjologicznym, w którym zastosowano metodę biograficzną. Jej bohaterami są oficer zawodowy 26. Pułku Artylerii Lekkiej w Skierniewicach, jeniec Oflagu II B Arnswalde i Oflagu II D Gross Born oraz jego żona Krystyna z d. Nielubiczów Mystkowska, członek Armii Krajowej. Podzielili oni losy milionów Polaków w czasie II wojny światowej. Ich wojenna historia, dotyczy nie tylko ich samych, lecz także ich rodzin, kolegów – towarzyszy walki i niewoli, ukazuje życie żołnierzy przetrzymywanych w obozach Wehrmachtu. W książce – jak już wskazano – prezentowane są listy, karty i nalepki pocztowe listów wychodzących z oflagu i wysyłanych do oflagu, które są dla bliskich pamiątkami rodzinnymi, a dla badaczy naukowych są bardzo cennymi materiałami źródłowymi – dokumentami osobistymi. Listy stają się jednym z najbardziej bezpośrednich źródeł poznania przeszłości. Służą nadaniu historii wymiaru jednostkowego i pozwalają ujrzeć oraz poczuć czas i miejsce życia ich autorów poprzez ich osobiste refleksje, przelane na papier emocje, radości, smutki i ludzkie dramaty. Autorzy opracowania dokonali obszernych wyjaśnień historycznych i socjologicznych oraz dotyczących rodziny, aby zamieszczone w książce

listy, wysyłane z obozu i do obozu, o zakamuflowanej treści ze względu na obozową cenzurę, oznaczone stemplem *Gepprüft*, stały się w pełni zrozumiałe dla czytelnika.

Recenzowana praca ma przejrzystą i logiczną strukturę. Składa się ze *Wstępu* napisanego przez dr Violetę Rezler-Wasielewską – dyrektor CMJW, czterech rozdziałów, epilogu, bibliografii, spisu ilustracji, streszczeń w języku angielskim, niemieckim i francuskim. Rozdział I – *Historia oflagów II B Arnswalde i II D Gross Born* – opracował P. Stanek, II – *Oflagi w świetle dokumentów osobistych – analiza socjologiczna* – A. Matuchniak-Mystkowska, III – *Andrzej Mystkowski. Listy z oflagów – niewola i tęsknota* oraz rozdział IV – *Krystyna Mystkowska. Listy z domu – wiara, nadzieja i miłość*, opracowali A. Matuchniak-Mystkowska i J. Mystkowski. Anna Matuchniak-Mystkowska napisała też obszerny *Epilog* i opracowała bibliografię. Komentarz do zamieszczonych w książce 119 fotografii ilustrujących życie rodzinne i życie jenieckie sporządził J. Mystkowski.

Wyczerpujące wprowadzenie historyczne napisane przez P. Stanka dotyczy funkcjonowania niemieckiego systemu jenieckiego, w szczególności zaś oflagów zlokalizowanych na Pomorzu Zachodnim – II B Arnswalde i II D Gross Born. Przedstawia rolę, jaką odgrywały te obozy w systemie obozów jenieckich w niemieckiej niewoli. Z niezwykłą skrupulatnością i starannością opisuje transporty jeńców, warunki bytowe, w jakich znaleźli się wzięci do niewoli żołnierze, sposób traktowania ich przez niemiecką załogę obozową. Prezentuje też ich działalność oświatową, kulturalną, sportową, konspiracyjną, życie religijne, stworzenie przez jeńców wielu instytucji obozowych, mających sprawić, by ich życie stawało się znośne. Dokładnie opisuje wyniszczający marsz jeńców ewakuowanych z obozu na zachodnie obszary Niemiec wobec zbliżającego się frontu zimą 1945 r. Interesujące są także zawarte w tekście informacje, dotyczące kultywowania pamięci o jeńcach tych oflagów przez kolejne pokolenia rodzin. Wprowadzający tekst historyczny oparty został na bogatym materiale źródłowym i literaturze przedmiotowej.

We wprowadzeniu socjologicznym A. Matuchniak-Mystkowska wiele miejsca poświęca metodologii badań socjologicznych. Analizuje dokumenty osobiste z czasów II wojny światowej – dzienniki, pamiętniki i wspomnienia, listy. Stosując metodę biograficzną konstrukcji i rekonstrukcji dziejów i postaci, przedstawia informacje o bohaterach potrzebne badaczowi lub czytelnikowi. Omawia stan badań dotyczący problematyki jenieckiej, wykazuje opracowania naukowe i popularnonaukowe napisane przez historyków i socjologów, zarówno prace monograficzne, dotyczące poszczególnych obozów, jak i odnoszące się do różnych aspektów jenieckiej egzystencji polskich oficerów. Podkreśla walor dzienników i pamiętników jenieckich, gdyż są zapisem obserwacji autentycznych świadków zdarzeń, ukazując przypadki charakterystyczne dla całej zbiorowości jenieckiej. Autorka wprowadzenia socjologicznego definiuje metodę biograficzną, zwaną też metodą dokumentów osobistych, biograficzną, metodą historii mówionych, której podstawą są dokumenty osobiste: listy, autobiografie, pamiętniki, dzienniki, rysunki, fotografie, ustne opowiadania.

Są to dokumenty, opisujące historię życia poszczególnych osób. Badaczka omawia również książki wspomnieniowe, dotyczące życia jenieckiego w Arnswalde i Gross Born, które są skarbnicą informacji potrzebnych do analizy korespondencji wojennej por. A. Mystkowskiego. Podkreśla, że w przypadku korespondencji jenieckiej porucznika, adresatem była jego żona, czyli odbiorca z najbliższego otoczenia a nie obcy czytelnik. Dlatego niezbędna jest tu rola tzw. badacza rodzinnego, dysponującego dodatkowymi informacjami z historii opowiadanej, pamiątkami, zorientowanego w powiązaniach rodzinnych. Taką rolę w przypadku tego opracowania odgrywał J. Mystkowski, komentator fotografii – syn por. A. Mystkowskiego.

Listy (226) wysyłane przez porucznika do żony z oflagów Arnswalde i Gross Born, odtwarzają jego obozowe życie – miejsce kwaterunku, warunki bytowe, wyposażenie, jakim dysponuje, jakie ma potrzeby żywnościowe, ubraniowe, naukowe (podręczniki, słowniki, bruliony, ołówki) i artystyczne. Z listów można się dowiedzieć, jaki był obozowy rozkład dnia, pozyskać też informację o uciążliwej izolacji jeńca i stłoczeniu „za drutami” obozów, o relacjach koleżeńskich i przyjacielskich, wynikających z potrzeby organizowania „spółek żywnościowych” lub wspólnych zainteresowań. Czytelnik dowie się o tym, jak przeżywali święta religijne, jak obchodzili imieniny, urodziny, rocznice ślubu. Sporo miejsca poświęcono w listach działalności „Teatru Symbolów” w Oflagu II B i „Teatru Obozowego” w Oflagu II D. Relacje o życiu obozowym pisane przez oficera A. Mystkowskiego były dowcipne i ironiczne, a pojawiający się w listach optymizm miał uspokoić najbliższych. Jak podkreśla autorka wprowadzenia, na podstawie tych listów można zrekonstruować wiele aspektów obozowego życia jeńców i skonfrontować z literaturą wspomnieniową, dotyczącą analizowanych oflagów.

Obszerną część korespondencji stanowią listy (360) do oflagów, pisane przez K. Mystkowską do męża por. A. Mystkowskiego. Dotyczą one przede wszystkim życia rodzinnego. Krystyna informuje męża o rozwoju fizycznym i psychicznym synka Jędrusia, urodzonego tuż przed wybuchem wojny, wysłała mężowi fotografie z nim, zdjęcia domu z widocznym wystrojem wewnątrz, mające uspokoić męża i pokazać, że są zdrowi i żyją w swoim domu mimo zawieruchy wojennej. W listach żona przekazywała mężowi informacje o losach członków swojej rodziny czy znajomych w sposób zawoalowany, posługując się pewnymi symbolami lub metaforami. Na przykład, przekazując informację o uwięzieniu i zwolnieniu księdza Stanisława Mystkowskiego z Pawiaka w Warszawie, napisała: „przebywał naprzeciwko mojej szkoły i wrócił schorowany i wymizerowany”. Ten opis sytuacji był dla męża zrozumiały, gdyż K. Mystkowska przed wojną była studentką Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, mieszczącej się na rogu Alei Niepodległości i ulicy Rakowieckiej, na której mieściło się w czasie okupacji mokotowskie więzienie.

W listach małżonkowie pozdrawiali rodzinę i znajomych, pytali o zdrowie i informowali się o jego stanie zdrowia, wspierali się dobrymi radami, pisali o tęsknocie, miłości, przywiązaniu i czekaniu na powrót do rodziny, do Ojczyzny. Jeniec wojenny – Andrzej, każdy list pisany do żony rozpoczynał słowami *Krysienka Najmilsza!*, *Jedyna*

Moja Krysienko!, Kochanie Moje Jedyne!, Krysienko Moja Najdroższa!, a Krystyna do męża: *Mój Andrzejku Najmilszy!, Jędrku Najdroższy mój!, Jędrku, Kochanie moje!*.

Pracę kończy obszerny *Epilog*, napisany przez A. Matuchniak-Mystkowską, w którym przedstawiła ostatni etap jenieckiej niewoli – liczący ponad 600 km marsz ewakuacyjny z Pomorza do obozu w Sandbostel w rejonie Hamburga, opracowany na podstawie informacji zaczerpniętych z życiorysu por. A. Mystkowskiego oraz z książki Feliksa Przyłubskiego *Żołnierski los. Ewakuacja Oflagu II D* (2006). Pisze również o jego powrocie do Polski w grudniu 1945 r., krótko o zwolnieniu ze służby czynnej w wojsku, podjęciu i ukończeniu studiów i uzyskaniu dyplomu magistra inżyniera. W jednym zdaniu informuje, że por. A. Mystkowski pracował kolejno w przemyśle, edukacji i szkolnictwie wyższym. Podaje ważne daty rodzinne: ślubu, narodzin synów, śmierci żony Krystyny i Andrzeja.

Ważnym i cennym podsumowaniem zawartym w *Epilogu* jest wskazanie przez autorkę potrzeby zachowania pamięci o bohaterach korespondencji jenieckiej z czasów II wojny światowej przez dzieci, wnuków, przyjaciół, wspartych opowieściami rodzinnymi i dokumentami osobistymi. Podkreśla, że historia rodziny przekazana dzieciom i wnukom, powinna być kontynuowana przez stowarzyszenia, muzea i instytucje kultury, aby tzw. pamięć komunikacyjna została przekształcona w trwałą pamięć kulturową. Autorka w *Epilogu* ukazuje rolę, jaką odgrywają instytucje społeczne w zachowaniu pamięci o polskich jeńcach wojennych w niewoli – Stowarzyszenie Jeńców Oflagu II D, Stowarzyszenie Woldenberczyków oraz muzea pamięci – CMJW, Muzeum Woldenberczyków w Dobiegniewie, Izba Pamięci w Bornym Sulinowie. Zarówno potomkowie polskich jeńców wojennych, działający w środowiskach jenieckich, jak i stowarzyszenia i muzea jenieckie, prowadząc działalność popularyzatorską, edukacyjną, publikacyjną utrwalają pamięć o jeńcach wojennych, wnosząc olbrzymi wkład w rozwój kultury pamięci.

Wydana drukiem książka A. Matuchniak-Mystkowskiej, J. Mystkowskiego i P. Stanka pt. *Niewola i nadzieja. Korespondencja wojenna Andrzeja i Krystyny Mystkowskich* – w opinii piszącej tę recenzję – stanie się zachętą do podejmowania dalszych badań socjologicznych oraz historycznych, także porównawczych, pisania kolejnych biografii i monografii z zakresu problematyki jenieckiej. Autorzy umiejętnie włączyli do części teoretycznej i narracyjnej pracy wątki osobiste i rodzinne. Biografia por. A. Mystkowskiego jest bowiem typowa dla ok. 20 tys. polskich oficerów w niewoli niemieckiej.

Książka ma ciekawą, przyciągającą uwagę czytelnika szatę graficzną. Jej walorem jest także przystępna forma narracji, interesująca w odbiorze czytelników. Jest znakomicie napisana zarówno pod względem merytorycznym, jak i warsztatowym. Jest wartościowa poznawczo i przydatna nie tylko dla profesjonalnych badaczy, lecz także dla historyków – amatorów, działaczy społecznych, członków stowarzyszeń kombatanckich i patriotycznych.

Danuta Kisielewicz